

PRACE NAUKOWE

Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu

RESEARCH PAPERS

of Wrocław University of Economics

Nr 377

Zrównoważony rozwój organizacji – odpowiedzialność środowiskowa

Redaktorzy naukowci
Tadeusz Borys
Bartosz Bartniczak
Michał Ptak

Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu
Wrocław 2015

Redakcja wydawnicza: Joanna Świrska-Korlub

Redakcja techniczna: Barbara Łopusiewicz

Korekta: Justyna Mroczkowska

Łamanie: Beata Mazur

Projekt okładki: Beata Dębska

Publikacja jest dostępna w Internecie na stronach:

www.ibuk.pl, www.ebscohost.com,

w Dolnośląskiej Bibliotece Cyfrowej www.dbc.wroc.pl,

The Central and Eastern European Online Library www.ceeol.com,

a także w adnotowanej bibliografii zagadnień ekonomicznych BazEkon

http://kangur.uek.krakow.pl/bazy_ae/bazekon/nowy/index.php

Informacje o naborze artykułów i zasadach recenzowania znajdują się

na stronie internetowej Wydawnictwa

www.wydawnictwo.ue.wroc.pl

Publikacja dofinansowana ze środków Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska
i Gospodarki Wodnej we Wrocławiu

**Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska
i Gospodarki Wodnej
we Wrocławiu**

Poglądy autorów i treści zawarte w publikacji

nie zawsze odzwierciedlają stanowisko WFOŚiGW we Wrocławiu

Kopiowanie i powielanie w jakiegokolwiek formie

wymaga pisemnej zgody Wydawcy

© Copyright by Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu

Wrocław 2015

ISSN 1899-3192

ISBN 978-83-7695-419-6

Wersja pierwotna: publikacja drukowana

Druk i oprawa:

EXPOL, P. Rybiński, J. Dąbek, sp.j.

ul. Brzeska 4, 87-800 Włocławek

Spis treści

Wstęp	9
-------------	---

Część 1. Odpowiedzialność środowiskowa a narzędzia zarządzania środowiskowego

Małgorzata Gotowska: Cykl życia innowacyjnej ekousługi we wdrażanej strategii CSR na przykładzie przedsiębiorstwa usługowego – <i>case study</i> ...	13
Marzena Hajduk-Stelmachowicz: Środowiskowy audit wewnętrzny jako narzędzie doskonalenia eko innowacji organizacyjnych	24
Marta Purol, Alina Matuszak-Flejszman: Kryteria zrównoważonego rozwoju jako element zintegrowanego systemu zarządzania w przemyśle spożywczym	38
Tomasz Nitkiewicz: Wykorzystanie ekologicznej oceny cyklu życia w realizacji przedsięwzięć proekologicznych przez przedsiębiorstwa produkcyjne..	54
Jadwiga Nycz-Wróbel: Zarządzanie działalnością środowiskową przez organizacje zarejestrowane w systemie EMAS	73
Stanisław Tkaczyk, Joanna Kuzincow: Zarządzanie cyklem życia jako narzędzie zrównoważonego rozwoju	82
Grażyna Paulina Wójcik: Rola systemu ekozarządzania i audytu (EMAS) w działalności organizacji.....	103

Część 2. Odpowiedzialność środowiskowa w organizacji – pozostałe aspekty

Mariusz Bryke, Beata Starzyńska: Koncepcja <i>Human Lean Green</i> jako instrument zapewnienia zrównoważonego rozwoju organizacji ukierunkowany na wzrost jej efektywności	119
Tomasz Brzozowski: Zrównoważony rozwój organizacji – ujęcie praktyczne	137
Eugenia Czernyszewicz, Katarzyna Kwiatkowska, Łukasz Kopiński: Aspekty środowiskowe w wymaganiach systemów jakości stosowanych w ogrodnictwie	146
Aleksandra Heimowska: Opakowania zgodne z ideą zrównoważonego rozwoju	159
Anna Jakubczak: Zarządzanie relacją z interesariuszami w procesie wdrażania innowacji ekologicznej w MSP.....	174

Ewa Kastrau, Renata Sosnowska-Noworól, Zdzisław Woźniak: Ekonomiczny, ekologiczny i społeczny aspekt odzysku odpadów komunalnych na przykładzie Legnickiego Przedsiębiorstwa Gospodarki Komunalnej Spółka z o.o.	190
Zbigniew Kłos, Krzysztof Koper: O ekowydajności produktów przedsiębiorstwa jako jednej z charakterystyk zrównoważonego rozwoju	203
Alina Matuszak-Flejszman: Rola komunikacji z interesariuszami w aspekcie doskonalenia efektów działalności środowiskowej organizacji.....	215
Agnieszka Panasiewicz: Zarządzanie ryzykiem ekologicznym jako narzędzie równoważenia rozwoju organizacji.....	230

Część 3. Stymulowanie odpowiedzialności środowiskowej oraz odpowiednie wykorzystanie zasobów środowiska

Bartosz Bartniczak: Pomoc publiczna jako narzędzie wspierające zrównoważony rozwój organizacji	243
Wojciech Brocki: Odpowiedzialna eksploatacja zasobów naturalnych na przykładzie rybołówstwa	252
Sylwia Dziedzic, Leszek Woźniak, Maciej Chrzanowski: Inteligentna specjalizacja jako droga do zrównoważonego rozwoju.....	267
Krzysztof Kud: Kształtowanie interakcji człowiek–środowisko na obszarach zalewowych doliny Sanu	280
Michał Ptak: Antyekologiczne subwencjonowanie energii	289

Summaries

Part 1. Environmental responsibility vs. tools of environmental management

Malgorzata Gotowska: Life cycle of innovative eco-service in implemented CSR strategy on the example of service company – case study.....	23
Marzena Hajduk-Stelmachowicz: Internal environmental audit as a tool to improve organizational eco-innovations.....	37
Marta Purol, Alina Matuszak-Flejszman: Criteria of sustainability as a part of integrated management system in food industry	53
Tomasz Nitkiewicz: Life Cycle Assessment use in the implementation of proecological activities in manufacturing companies.....	72
Jadwiga Nycz-Wróbel: Management of environmental activity by organizations registered under EMAS	81

Stanisław Tkaczyk, Joanna Kuzincow: Life Cycle Management as a tool of sustainable development.....	102
Grażyna Paulina Wójcik: The role of eco-management and audit scheme in an organization's activity.....	115

Part 2. Environmental responsibility in an organisation – further aspects

Mariusz Bryke, Beata Starzyńska: Human Lean Green conception as the instrument of sustainability of organizational development oriented towards the increase of its effectiveness.....	136
Tomasz Brzozowski: Sustainable development of organization – practical aspects.....	145
Eugenia Czernyszewicz, Katarzyna Kwiatkowska, Łukasz Kopiński: Environmental aspects included in the requirements of quality systems applied in horticulture.....	158
Aleksandra Heimowska: Packaging in harmony with an idea of sustainable development.....	173
Anna Jakubczak: Management of stakeholder relations in the implementation process of environmental innovation in SMEs.....	189
Ewa Kastrau, Renata Sosnowska-Noworól, Zdzisław Woźniak: Economic, ecological and social aspect of municipal waste recovery	202
Zbigniew Klos, Krzysztof Koper: On the eco-efficiency of products as one of characteristics of sustainable development	214
Alina Matuszak-Flejszman: Role of communication with stakeholders in the aspect of improvement of activities effects of environment organization..	229
Agnieszka Panasiewicz: Environmental risk management in the process of sustainable development.....	239

Part 3. Environmental responsibility stimulating and adequate usage of environmental resources

Bartosz Bartniczak: State aid as a tool for supporting sustainable development of organizations.....	251
Wojciech Brocki: Responsible exploitation of natural resources on the example of fisheries.....	266
Sylvia Dziedzic, Leszek Woźniak, Maciej Chrzanowski: Smart specialisation as a way to sustainable development	279
Krzysztof Kud: Shaping the interaction human-environment in floodplains of the San valley	288
Michał Ptak: Environmentally harmful subsidies for energy.....	297

Wojciech Brocki

Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie

e-mail: wojciech.brocki@zut.edu.pl

ODPOWIEDZIALNA EKSPLOATACJA ZASOBÓW NATURALNYCH NA PRZYKŁADZIE RYBOŁÓWSTWA

Streszczenie: Rozwój cywilizacyjny, mający miejsce na przestrzeni ostatnich 200 lat, stawia przed ludzkością kolejne wyzwania. Pojawiła się kwestia przewartościowania spojrzenia na świat i jego przyszłość. Taką możliwość daje odpowiedzialne działanie, stające się koniecznością wynikającą z dbałości o przyszłe pokolenia. W sektorze rybnym taką koniecznością jest odpowiedzialna eksploatacja zasobów rybnych, które stanowią dobro wspólne, nie posiadają jednoznacznie określonego właściciela. Brak należytej informacji o tych zasobach wymaga ostrożnościowego podejścia przy ich eksploatacji.

Słowa kluczowe: odpowiedzialność, eksploatacja zasobów rybnych, przełowienie, podejście zapobiegliwe, podejście ekosystemowe.

DOI: 10.15611/pn.2015.377.18

Żyjemy w czasach ponurych i pełnych niepokoju. Źródłem tego jest dominacja niehumanistycznego sposobu myślenia.

Albert Schweitzer

1. Wstęp

Trwają dyskusje na temat, jak ma wyglądać świat w przyszłości i co teraz powinniśmy zrobić, żeby przyszłe pokolenia mogły korzystać z zasobów naturalnych w podobnym zakresie jak my. Funkcjonują różne poglądy na temat zagrożeń rozwoju współczesnego świata. Ścierają się różne przekonania dotyczące tego, jak obecnie powinna funkcjonować gospodarka. Mniej kontrowersji wzbudzają problemy mikroekonomiczne, natomiast na gruncie makroekonomii niemalże od wieku trwa starcie między keynesizmem i neoliberalizmem (wcześniej liberalizmem). Obie szkoły ewoluują, miejscami zbliżając się do siebie, zachowując jednakże swoją odrębność. Wśród ekonomistów funkcjonują różne poglądy odnośnie do wizji przyszłej ekonomii. Zwolennicy ekonomii neoliberalnej twardo stają w obronie swojej doktryny, krytykując wiarę keynesistów w interwencjonizm państwowy. Oponenci, wśród których są także nobliści, obwiniają doktrynę neoliberalną oraz przedstawicieli tzw. szkoły chicagowskiej za kryzysy finansowe w gospodarce światowej na prze-

strzeni ostatnich kilkunastu lat. Dyskusje wskazują obszary nierozwiązanych problemów, wynikających z dokonującego się obecnie przełomu cywilizacyjnego i ze stanu „naruszonej równowagi”. Kryzysy gospodarcze mają miejsce w warunkach przełomu technologicznego i cywilizacyjnego, któremu towarzyszy zmiana paradygmatu rozwojowego. Przechodzenie do niezidentyfikowanej bliżej cywilizacji postindustrialnej dokonuje się w warunkach gospodarki opartej na wiedzy. Wydaje się, że poprawne jest sformułowanie: gospodarka oparta na mądrości, bo wiedzę można dysponować, ale różnie ją można wykorzystać. Dynamika przemian powoduje, że gospodarka nabiera cech „gospodarki nietrwałości”. Sfera produkcji staje się „żywicielem” sfery finansów, wykorzystującej mechanizm dźwigni finansowej i spekulację w oparciu o skomplikowane instrumenty finansowe dla nieuczciwego bogacenia się. Odpowiedzią na przedstawione problemy ma być powstanie i rozwój ekonomii o heterogenicznym charakterze: ekonomii behawioralnej i ekonomii złożoności [Mączyńska 2009, s. 138]. Od pewnego czasu przeciera szlaki ekonomia o charakterze holistycznym, uwzględniająca społeczne, gospodarcze i środowiskowe aspekty trwałego rozwoju, nazywana ekonomią zrównoważonego rozwoju. W odróżnieniu od ekonomii głównego nurtu rozpatruje zjawiska w bardzo długiej perspektywie. Zamiast racjonalnego i egoistycznego *homo oeconomicus*, zdaniem autora, wzorcem postępowania jest *homo sustinens*, kierujący się empatią i zasadami sprawiedliwości, dbający także o przyszłe pokolenia i inne gatunki żyjące na Ziemi. W swoim postępowaniu stara się być odpowiedzialny. Dbą także o racjonalną, odpowiedzialną eksploatację zasobów naturalnych.

Celem publikacji jest przedstawienie rozważań nad problematyką odpowiedzialności w rybołówstwie. Przyjęto metodę analizy krytycznej źródeł i dedukcji. Rezultatem jest konkluzja, że odpowiedzialność i holizm w działaniu, wraz z ostrożnościowym i ekosystemowym podejściem do zarządzania rybołówstwem, pozwolą na rozwiązanie obecnych i przyszłych problemów rybołówstwa światowego.

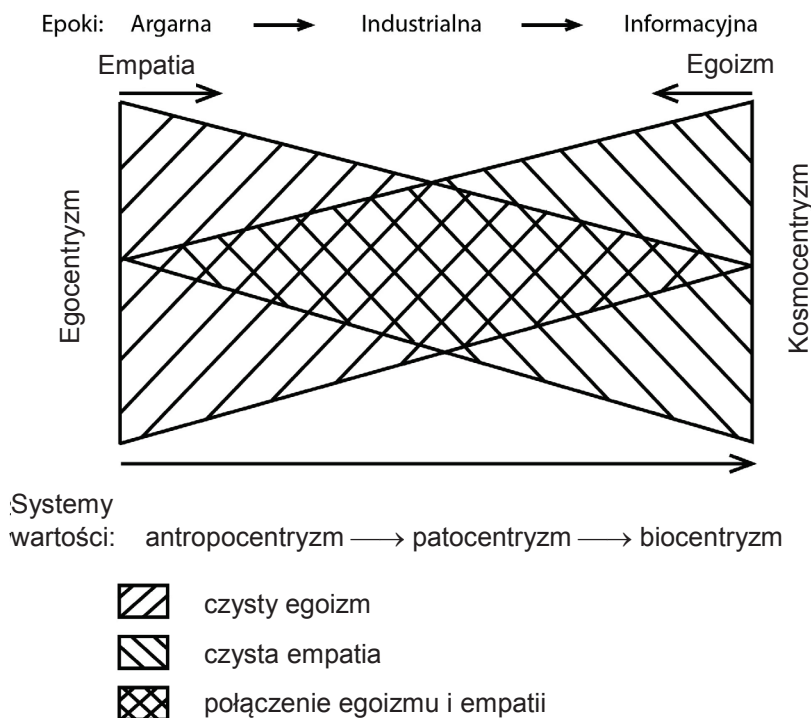
2. Problem odpowiedzialności we współczesnym świecie

„Żyjemy w czasach ponurych i pełnych niepokoju. Źródłem tego jest dominacja niehumanistycznego sposobu myślenia” [Schweitzer 1974, s. 65]. Wzrost mocy człowieka spowodował powstanie możliwości ingerencji człowieka w naturę (środowisko naturalne i naturę ludzką). Towarzyszą temu nieodwracalne zmiany, mogące zagrozić istnieniu życia na Ziemi. Dostrzegają teraz i dostrzegali wcześniej te zagrożenia filozofowie, których głos był słyszany przez innych filozofów, a nie był dostrzegany w ośrodkach decyzyjnych. Dominującym poglądem na świat był i wciąż jest antropocentryzm, postrzegany w skrajnej formie jako egocentryzm, którego ucieleśnieniem była i jest koncepcja racjonalnego do szpiku kości, egoistycznego *homo oeconomicus*. Inne poglądy bywają marginalizowane. W skrajnym przypadku antropocentryzm bywa utożsamiany z humanizmem i jest rozumiany jako filozofia wolności, wyzwalająca człowieka od naturalnych, historycznych i religijnych deter-

minant. Cywilizacja współczesna oparta jest, zdaniem Ferrego [Ciążela 2009], na poczuciu wolności, które buduje się razem z krystalizacją poczucia niezależności od przyrody, historii i prawd objawionych. Za podstawowy problem intelektualny uznaje on oczyszczenie pola dla ekologii, określanej przez niego jako demokratyczna, czyli opartej na uznaniu dominacji człowieka [Ciążela 2009, s. 90-92]. Tymczasem przejściu do kolejnego systemu wartości towarzyszy wzrost wrażliwości człowieka, wyrażający się w zmniejszaniu egoizmu i zwiększaniu empatii wobec otoczenia. Pojawia się troska o relacje człowieka z otoczeniem w aspekcie jakości życia i cierpienia. Schweitzer uważa, że być etycznym to znaczy „życie utrzymać, życiu sprostać, życie wznosić na jego najwyższy stopień” [Schweitzer 1974, s. 28]. Uważał on, że człowiek jest odpowiedzialny za każdy organizm należący do świata przyrody, każde życie, którego pomyślność jest coraz bardziej uzależniona od działań człowieka. Troska o życie u Schweitzera ściśle się wiąże z kategorią odpowiedzialności. Rozwój świata wiąże się z rozwojem jednostek ludzkich i ich przemian świadomościowych. Zakres podmiotowy ochrony życia i łagodzenia cierpień do tej pory obejmował tylko człowieka. W miarę rozwoju cywilizacji zaczyna on obejmować także zwierzęta i rośliny. Istota poprawy jakości życia obejmuje zarówno ludzi, jak i pozostałą przyrodę ożywioną. Można próbować rozszerzyć odpowiedzialność człowieka także na przyrodę nieożywioną, gdyż stanowi ona bazę do życia dla przyrody ożywionej.

„Człowiek tym się mianowicie odróżnia od zwierząt, że nie tylko opanowuje przyrodę w granicach bez porównania szerszych, niż to jest dostępne dla zwierząt, a nawet ją przekształca i przystosowuje do swoich potrzeb i wymogów, ale nadto i w tym leży jego rys istotny, że wytwarza sobie pewną zupełnie nową rzeczywistość. Raz wytworzona, stanowi ona potem znamieny składnik otaczającego nas świata” [Ingarden 1973, s. 29-30]. Stąd wszelkie działania człowieka wywierające trwałe wpływy na środowisko wymagają odpowiedzialności powiązanej z odpowiednio szerokim w określonych warunkach i czasie polem etycznym. Wyższe kwalifikacje obligują do większej odpowiedzialności decyzyjnej, gdyż konsekwencje obecnych działań będą w przyszłości odczuwały następne pokolenia. Współistnieniu człowieka z otaczającą przyrodą towarzyszą pojawiające się zróżnicowane poglądy na temat ewolucji systemów wartości: od egocentryzmu, przez antropocentryzm, patocentryzm, biocentryzm, do transcendentnego obecnie kosmocentryzmu (por. rys. 1). Podmiot realizujący swoje własne, wolne i świadome czyny ponosi odpowiedzialność i związane z tymi czynami konsekwencje; jest to odpowiedzialność w imię sprawiedliwości. W obliczu miłości odpowiedzialność obejmuje nie tylko własne czyny, ale i skutki działań drugiego człowieka.

Pojmowanie odpowiedzialności zależy od poziomu etycznego człowieka i jego systemu wartości, co determinuje szerokość jego pola etycznego. Borys [2011] wiąże odpowiedzialność z poziomem etycznym. Skrajnemu egocentryzmowi przypisuje brak odpowiedzialności; miękki antropocentryzm wiąże z wybiórczą odpowiedzialnością, a co najmniej umiarkowany antropocentryzm – ze zintegrowaną odpowie-

*Strzałki oznaczają kierunek zmian; poszczególnym epokom nie są przypisane określone systemy wartości.

Rys. 1. Zmiany w proporcjach egoizmu i empatii a zmiany epok i systemów wartości*

Źródło: opracowanie własne.

działnością. Nadrzędną rolę w odpowiedzialności zintegrowanej odgrywa odpowiedzialność moralna (etyczna i aksjologiczna). Zmianom pól etycznych towarzyszy zawężająca się moralność.

System wartości, którym kierujemy się na co dzień, może być wymuszony przez otoczenie, w którym funkcjonujemy i które narzuca minimalne standardy, może też wynikać z własnych standardów, z reguły na wyższym poziomie, związanych z cechami osobowości konkretnego człowieka. Odpowiedzialność istnieje niezależnie od woli zaangażowanych podmiotów. Według Jonasa [1996] zakres odpowiedzialności jest wprost proporcjonalny do posiadanej władzy. Inny jest zakres odpowiedzialności jednostki, inny przedsiębiorstwa, a inny biznesu, przez który należy rozumieć wszystkie przedsiębiorstwa funkcjonujące na określonym obszarze. Do niedawna jeszcze uważano, że gospodarka stanowi obszar, w którym główne regulacje przeprowadzane są na podstawie praw ekonomii. Zakładano, że w gospodarce obowiązuje tylko odpowiedzialność prawna i finansowa. Zdaniem autora coraz częś-

kiej obowiązywać zaczyna odpowiedzialność moralna, gdy przedsiębiorcy muszą wybierać spośród wielu opcji, przy czym cele obecnie realizowane muszą być spójne z celami przyszlými.

Werhane zauważyła, że „jeżeli firmy roszczą sobie uzasadnione prawo do wolności i autonomii, to muszą pamiętać, że są to zarazem prawa moralne” [Werhane 1985, s. 28]. Według Apela „po raz pierwszy w ludzkich dziejach chodzi o to, by wziąć na siebie wspólną odpowiedzialność za globalne i uboczne skutki zbiorowej działalności człowieka” [Apel 1985, s. 26]. Konsekwencją wolności we współczesnym świecie musi być odpowiedzialność. W ekonomii do niedawna skupiano się na wolności negatywnej, rozumianej jako uwolnienie się od zewnętrznych ograniczeń (wolność „od”). Odpowiedzialność towarzysząca tej wolności ma charakter restrykcyjny i jest egzekwowana *ex post* – po zaistnieniu zdarzenia lub czynu niezgodnego z obowiązującym prawem i zasadami. Stan będący rezultatem stosowania wolności restrykcyjnej opiera się na polityce faktów dokonanych. Ostatnio coraz większą rolę odgrywa wolność pozytywna (wolność „do”) i wynikająca z niej odpowiedzialność pozytywna, opierająca się na profilaktyce i działaniach podejmowanych z myślą o bliższej oraz dalszej przyszłości (*ex ante*). Wiąże się ona z ostrożnościowym podejściem (*precautionary approach*) do kwestii ochrony środowiska. Tego typu filozofia stanowi bazę dla społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstwa (SOP), nazywanej często społeczną odpowiedzialnością biznesu.

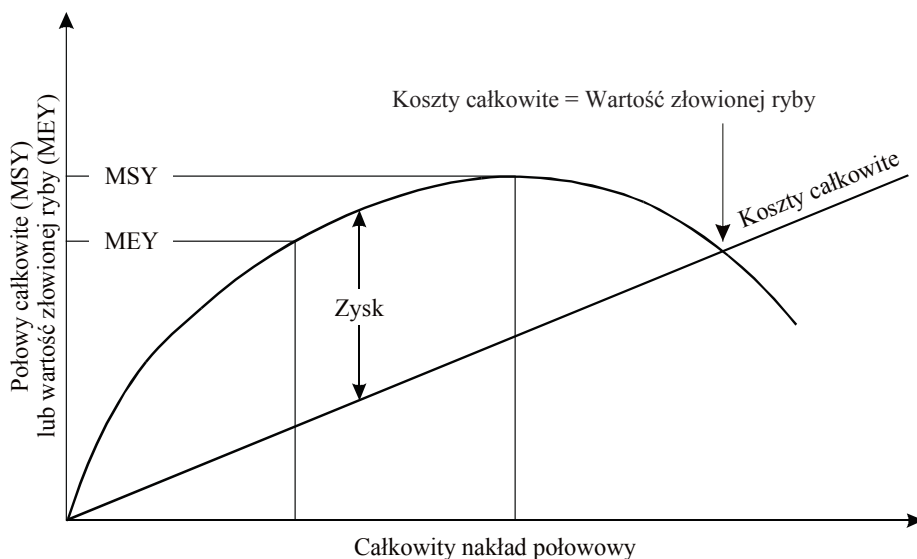
Globalizacja powoduje wzrost zakresu działalności przedsiębiorstw globalnych oraz pojawienie się kategorii odpowiedzialności globalnej. Jonas [1996] za podmiot odpowiedzialności globalnej uznaje polityków. Nie jest politykiem każdy, kto zajmuje się polityką, lecz ten, kto podejmuje odpowiedzialność za dobra wspólne. Jednakże ze względu na wzrost mocy ludzkości oraz skomplikowane stosunki społeczne decyzje są podejmowane przez kolektywy i na nich spoczywa główne brzemie odpowiedzialności globalnej [Ciężela 2006, s. 112]. Nieprzewidywalność skutków decyzji podejmowanych przez polityków powoduje wzmocnienie zasady heurystyki strachu nad zasadą nadziei. Stanowi to o istocie podejścia ostrożnościowego w procesie podejmowania decyzji o zasięgu globalnym.

3. Ekonomiczne aspekty eksploatacji zasobów rybnych

Zasoby rybne, odnawialne, ożywione, objęte są silną zasadą trwałości, co oznacza konieczność eksploatacji na poziomie zapewniającym ich odtwarzanie. Mogą być one substytucyjne z kapitałem antropogenicznym, będącym rezultatem świadomej działalności człowieka, obejmującym: leśnictwo, hodowlę zwierząt, uprawę roślin i akwakulturę. Barięą w eksploatacji zasobów ożywionych powinien być maksymalny trwały przychód (w rybołówstwie – maksymalny zrównoważony połów) [Żylicz 2007].

FAO określa optymalny poziom połowów jako maksymalny zrównoważony połów (MSY – *Maximum Sustainable Yield*). Stanowi on najwyższy teoretycznie po-

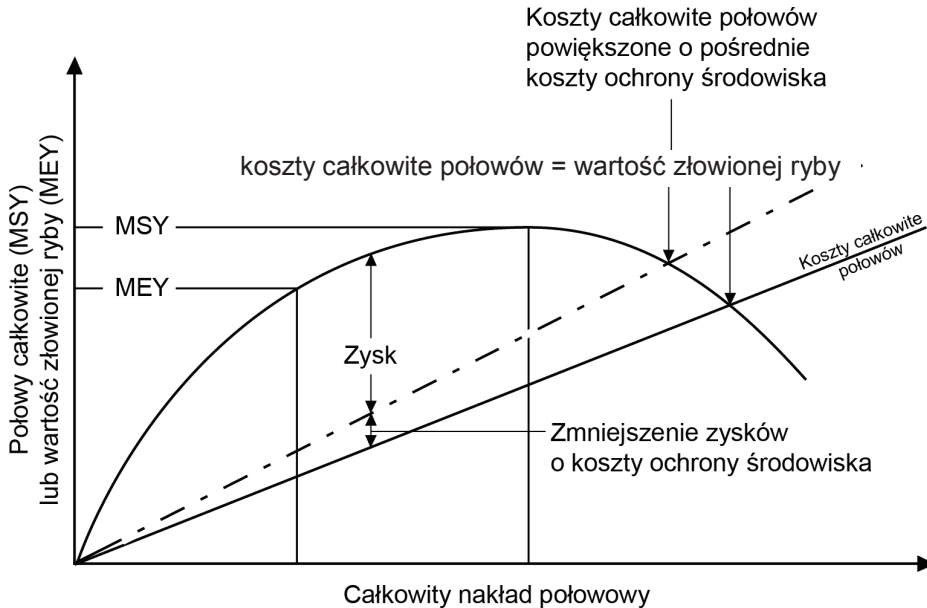
ziom połowów, który może być kontynuowany w określonych warunkach środowiskowych, bez znaczącego zakłócenia poziomu reprodukcji [Ricker 1975]. Maksymalny zrównoważony połów uwzględnia środowiskowy aspekt rybołówstwa, w odróżnieniu od połowów maksymalnych ekonomicznych (MEY – *Maximum Economic Yield*). Rysunek 2 pokazuje, że optymalny z punktu widzenia MEY jest punkt, w którym nadwyżka dochodów nad kosztami jest największa. Przy połowach maksymalnych ekonomicznych następuje maksymalizacja przychodów krańcowych. Jednakże opłacalność połowów ma miejsce także wówczas, gdy zasoby zaczynają znacznie maleć. Punkt MSY oznacza maksymalny zrównoważony połów. Poza tym punktem połowy nadal mogą być stabilne, jednak wraz ze wzrostem nakładu połowy maleją. Jednocześnie pogarszają się warunki rozrodu i następuje zmniejszenie stada. Warto zauważyć, że w punkcie MEY zaleca się zmniejszenie nakładów wcześniej niż w punkcie MSY. Maksymalizacja zysków krańcowych jest bezpieczna dla zasobów. Rozpatrując MSY, bierzemy pod uwagę masę złowionych ryb, wyrażaną zwykle w jednostkach masy, przy MEY uwzględniamy wartość złowionej ryby. Gdy flota rybacka jest 2-, 3-krotnie za duża w stosunku do rozmiaru eksploatowanych zasobów, jako kryterium działania pojawia się maksymalizacja zysków całkowitych, co prowadzi do przełowienia. Przełowienie oznacza „działanie polegające na zwiększeniu intensywności rybołówstwa poza przyjęty optymalny poziom” [Cooke 1984, s. 341]. Zmniejszenie nakładów połowowych prowadzi do zmniejszenia połowów, a następnie powoduje ich wzrost [Cooke 1984]. Gatunki długowieczne i wolno rosnące są bardziej podatne na wpływ rybołówstwa [Mace 1998].

Rys. 2. Połowy maksymalne ekonomiczne (MEY) i maksymalny zrównoważony połów (MSY)

Źródło: [Fisheries... 2005].

Wprowadzanie ograniczeń w połowach związanych z ochroną środowiska, np. limitowanie liczby dni połowowych, tworzenie obszarów chronionych, ograniczenie stosowania wybranych narzędzi i technik połowowych, a także zarybianie, wpływa na zwiększenie kosztów eksploatacji zasobów rybnych, co przedstawia rys. 3.

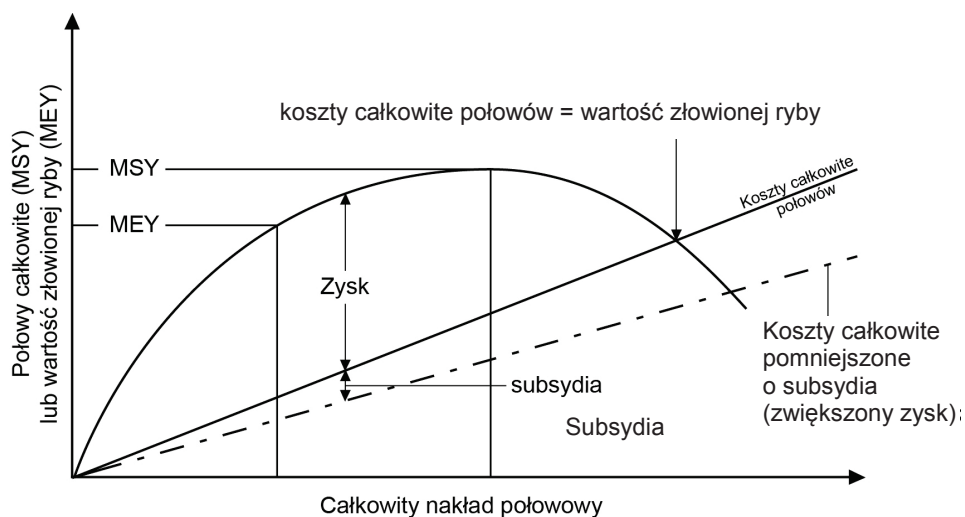
Rys. 3. Wpływ internalizacji kosztów ochrony środowiska na wielkość i opłacalność połowów

Źródło: opracowanie własne.

Wprowadzenie okresów ochronnych ogranicza doraźnie zarobki rybaków, natomiast wpływa na polepszenie stanu zasobów i wysokość ich zarobków w następnych latach. Wzrost kosztów połowów może oddziaływać na opłacalność połowów dokonywanych przez rybaków. Może być częściowo rekompensowany przez państwo w formie subsydiów. Określone subsydia dają korzyści na krótki czas, a w perspektywie długoterminowej mogą przynieść straty (i odwrotnie). Na międzynarodowym forum toczy się dyskusja na temat definicji i rodzajów subsydiów w rybołówstwie. Od dwudziestu lat dyskusje te nabierają tempa i stają się bardziej wyraziste. Bezdykusyjne jest to, że subsydia wywierają wpływ na środowisko i handel międzynarodowy i pogarszają sytuację gospodarczą państw rozwijających się. Natomiast tylko 5% subsydiów wywiera pozytywny wpływ na środowisko [Underwriting... 1999]. Dlatego w zależności od charakteru oddziaływania subsydia można podzielić na dobre i złe. Inny podział może wynikać z występowania transferu pieniężnego (np. dopłat bezpośrednich) lub z jego braku (np. braku VAT na paliwo dla rybaków); podział ten może uwzględniać subsydia jawne i ukryte. Według WWF ponad 90%

subsydiów w rybołówstwie pozostaje w kolizji z ustaleniami WTO. Stan wiedzy na temat tych subsydiów jest stosunkowo nieduży, a informacje są sprzeczne. Według informacji dostarczanych przez Japonię Bankowi Światowemu w 1996 roku japońskie subsydia w rybołówstwie wyniosły 3/4 mld USD. Tymczasem według WTO osiągnęły one kwotę 7 mld USD [Underwriting... 1999].

Związek pomiędzy subsydiami w rybołówstwie i kosztami całkowitymi połowów przedstawiono na rys. 4.

Rys. 4. Wpływ subsydiów w rybołówstwie na wielkość i zmianę kosztów całkowitych połowów

Źródło: opracowanie własne.

Trzeba mieć świadomość, że przychód z rybołówstwa nigdy nie będzie stały ze względów rynkowych, a przede wszystkim ze względu na stan, w jakim znajdują się ekosystemy, także ze względu na specyfikę ich funkcjonowania. Dzikie zwierzęta (także ryby) często migrują na duże odległości ze względów żywieniowych i reprodukcyjnych, co zwiększa ryzyko związane z eksploatacją zasobów ożywionych. Ekonomiczna efektywność eksploatacji zasobów ożywionych zależy od relacji pomiędzy naturalną stopą odnawialności zasobów (w określonym akwenu) a stopą dyskontową i stopą procentową. Zdaniem autora od pewnego czasu istotnym czynnikiem, wpływającym na stan oraz przemieszczanie się i fluktuacje zasobów rybnych, są zmiany klimatyczne oraz zanieczyszczenie wód. Wywierają one także wpływ na sytuację ekonomiczną lokalnych społeczności rybackich. Zmiany zachodzące w ekosystemach mają charakter endogeniczny i egzogeniczny, do czego dochodzi jeszcze zmiana środowiska bytowania, czyli zmiany ekosystemów zachodzące w rezultacie procesów migracyjnych stad rybnych. W takiej sytuacji trudno mówić o jednoznacznym prawie własności, takim jak w przypadku rolnictwa czy akwakultury.

4. Rozbieżność interesów użytkowników wspólnych zasobów

W gospodarkach przedkapitalistycznych następował wolny obieg kapitału; rytm przebiegu procesów gospodarczych dyktowała natura. Uprawa ziemi, podobnie jak eksploatacja zasobów ożywionych, dawała trwałe i pewny zysk. Związane to było z brakiem większej możliwości alternatywnego inwestowania kapitału. Rewolucja przemysłowa spowodowała, że w XIX i XX wieku nastąpiło przyspieszenie obiegu kapitału, nastąpił wzrost popytu na pieniądź, co wpłynęło m.in. na spadek opłacalności eksploatacji zasobów ożywionych. Stało się to przyczyną zagrożenia ich rabunkową eksploatacją.

Z eksploatacją wspólnych zasobów związane są zagrożenia wynikające z rozbieżności między maksymalizacją własnego interesu a interesem społeczności. *Homo oeconomicus*, będący wzorcem w ekonomii neoklasycznej, jest naśladowany przez innych uczestników gry, w której często tracą wszyscy, co podważa hipotezę „niewidzialnej ręki rynku” (efekt gapowicza, dylemat więźnia czy dylemat wspólnego pastwiska), a jej funkcjonowanie znacznie odbiega od wyidealizowanych założeń klasycznej ekonomii. Dylemat wspólnego pastwiska jest klasyczną ilustracją użytkowania wspólnych zasobów.

Użytkowanie wspólnych zasobów analizował Hardin [1968]. Uważał on, że wzrost liczby ludności wymusił ograniczenia w zakresie wspólnego użytkowania dóbr, takich jak środowisko, ze względu na jego przeeksploatowanie i zanieczyszczenie. Prywatyzowanie pastwiska poprzez jego podział, podobnie jak prywatyzowanie lasów, nie dało oczekiwanych efektów (w przypadku lasów ze względu na dodatnie efekty zewnętrzne w postaci korzyści ekologicznych wynikających z opóźnienia wycięcia) [Żylicz 2007]. Nie można liczyć na moralność użytkowników wspólnych dóbr, gdyż – jak zauważa Fletcher – „moralność danego czynu jest funkcją systemu w czasie, w którym ten czyn się dokonuje” [Hardin 1968, s. 1245]. Wynika z tego, że zmiany moralności wymagają zmian w systemach oraz ich funkcjonowaniu. Mają one charakter zmian rozciągniętych w czasie. Stąd wynikały obawy Hardina – w kontekście dokonującego się wzrostu ludności świata, zdominowanego przez egoizm oparty na zasadzie *dog eat dog*. Dylemat wspólnego pastwiska odzwierciedla także sytuację panującą w światowym rybołówstwie morskim, w którym nawet przy limitowaniu dostępu do zasobów ich eksploatacja odbywa się na większości akwenów według systemu olimpijskiego: kto pierwszy, ten lepszy. Towarzyszą temu połowy realizowane niezgodnie z prawem międzynarodowym i z prawem poszczególnych państw, będących właścicielami wyłącznych stref ekonomicznych. Jak widać, nie wszyscy użytkownicy zasobów postępują w sposób odpowiedzialny, co z pewnością stanowi istotę dylematu wspólnego pastwiska. Problemy o charakterze ilościowym implikują często konieczność podejmowania radykalnych działań o charakterze jakościowym, a przede wszystkim zmian w ich postrzeganiu.

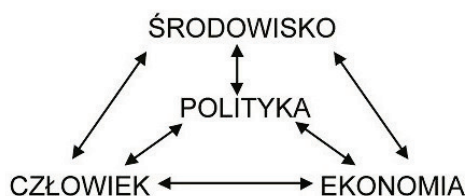
Rozwiązanie problemu wspólnych zasobów nie byłoby skomplikowane, gdyby wszyscy użytkownicy postępowali w sposób odpowiedzialny, na co w sytuacji ego-

istycznej walki o byt i maksymalizację zysków nie można liczyć. W związku z tym w rozważaniach Hardina [1968] pojawia się pojęcie przymusu. Przy tym zaleca on przymus uzgodniony przez większość zainteresowanych eksploatacją wspólnych zasobów. Reprezentantem tej większości jest zwykle państwo, które powinno dopuścić do udziału w procesach decyzyjnych także interesariuszy. W przypadku zasobów występujących poza obszarem jurysdykcji poszczególnych państw podmiotem uzgodnionego przymusu mogą być grupy państw i organizacje międzynarodowe, z ONZ na czele. „Działanie publiczne nie może być utożsamiane tylko z państwem. Zawiera się w nim nie tylko to, co robi państwo dla społeczeństwa, ale również to, co społeczeństwo robi dla siebie” [Dreeze 1991, s. 28]. Zauważyła to Ostrom [1990]. Analizując studia przypadków eksploatacji wspólnych zasobów (także rybnych) z całego świata, dostrzegła, że rozwiązanie przedstawionych problemów tkwi w samoorganizacji, powstawaniu lokalnych prężnych organizacji skupiających interesariuszy. Ponieważ lokalne instytucje nie zawsze mogą działać w interesie ogółu, Ostrom [1990] sformułowała osiem zasad, których powinny przestrzegać te instytucje; są to:

- 1) jasno określone granice (skuteczne wyłączenie zewnętrznych nieuprawnionych podmiotów);
- 2) zasady dotyczące podziału i eksploatacji wspólnych zasobów, które powinny być dostosowane do lokalnych warunków;
- 3) zbiorowy wybór rozwiązań pozwalających na najlepszy podział zasobów pomiędzy uczestników procesów decyzyjnych;
- 4) odpowiedni nadzór, będący elementem procedur kontroli i karania;
- 5) sankcje dla uczestników naruszających ustalenia wspólnotowe;
- 6) prosty i łatwy do stosowania mechanizm rozwiązywania konfliktów;
- 7) uznanie prawa do samostanowienia wspólnoty przez władze wyższego szczebla;
- 8) w przypadku większych wspólnych zasobów multilateralna współpraca z innymi wspólnotami i organizacjami samorządowymi.

Z powyższych rozważań wynika, że nie własność prywatna czy państwowa, ale wszechstronna współpraca wszystkich interesariuszy wspólnych zasobów, a także pomiędzy interesariuszami różnych zasobów i samorządami jest czynnikiem decydującym o ich racjonalnym wykorzystaniu. Oczywiście, przy założeniu, że postępują oni w sposób odpowiedzialny. Przy tym im większe jest zagrożenie i im większa jest świadomość, dzięki dostępowi do wiarygodnej i pełnej informacji, tym bardziej ludzie powinni postępować odpowiedzialnie. Warto dodać, że relatywnie wyższy poziom zaspokojenia potrzeb ludzkich sprzyja wzrostowi świadomości, dostępowi do informacji i odpowiedzialności. Nie bez powodu stan ten jest dostrzegany najczęściej w sytuacji wysokiego zagrożenia środowiska w państwach rozwiniętych. Ostrom [1990] przestrzega przed szczegółowym rozwiązywaniem problemów wspólnych zasobów na szczeblu rządu ogólnostanowowego. Złożoność i różnorodność problemów wymaga podejmowania decyzji jak najbliższej miejsca ich powsta-

wania oraz uwzględnienia interesów wszystkich interesariuszy, tym bardziej że dostęp do zasobów był źródłem konfliktów zbrojnych i wojen (np. trzy „wojny dorszowe” pomiędzy Wielką Brytanią i Islandią w latach 1958-1975) [Kurlansky 2004]. Inicjatorem, organizatorem oraz koordynatorem podejmowania decyzji w procesie eksploatacji wspólnych zasobów powinno być państwo jako podmiot kreujący politykę: społeczną, gospodarczą i środowiskową. Natomiast uczestnikami procesu podejmowania decyzji powinni być wszyscy interesariusze pośrednio i bezpośrednio zainteresowani eksploatacją wspólnych zasobów. Decyzje te mają trojaki wymiar: społeczny, gospodarczy i środowiskowy. Współzależność między poszczególnymi elementami procesu eksploatacji zasobów przedstawia rys. 5.

Rys. 5. Wpływ polityki w procesie użytkowania wspólnych zasobów

Źródło: opracowanie własne.

Rybacki, jako reprezentanci interesariuszy eksploatacji zasobów morskich, stanowią zbiorowy podmiot społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw (świadomej, narzuconej i wymuszonej), co ułatwia im coraz większa wiedza o eksploatowanych zasobach. Rozwój techniki oraz postęp w nauce zapewniają dostęp do coraz dokładniejszej wiedzy na temat funkcjonowania ekosystemów morskich. Niektóre działania dotyczące rybołówstwa podejmowane są w skali globalnej i lokalnej; mogą mieć charakter wymuszony, pod warunkiem że nie będą sprzyjać pogłębianiu biedy w państwach rozwijających się oraz w lokalnych społecznościach rybackich. Generalnie działania te są podejmowane w sposób dobrowolny, a naciski będą miały miejsce w państwach, których liczba będzie rosła w miarę rozwoju społeczno-gospodarczego, objawiającego się poprawą jakości życia. Państwa, dopuszczając rybaków do współzarządzania zasobami rybnymi, kształtując świadomość producentów i konsumentów, w ewolucyjny sposób realizują cele odpowiedzialnego rybołówstwa. Jednocześnie na państwie ciąży rola uczestnictwa w pracach międzynarodowych organizacji kształtujących politykę w sektorze rybołówstwa, obowiązek współdziałania z innymi uczestnikami eksploatacji wspólnych zasobów oraz podmiotami, których działalność koliduje z eksploatacją zasobów rybnych.

5. Podejście zapobiegliwe i podejście ekosystemowe – odpowiedzialność w rybołówstwie

Zrównoważone funkcjonowanie całego sektora rybnego (umownie nazywanego rybołówstwem) jest określane jako odpowiedzialne rybołówstwo, co znalazło swój wyraz w dokumencie opublikowanym przez FAO w 1995 roku pt. *Kodeks odpowiedzialnego rybołówstwa*. Według FAO koncepcja odpowiedzialnego rybołówstwa „zawiera zrównoważone wykorzystanie zasobów rybnych w harmonii ze środowiskiem; praktyki połowowe i akwakultura nie powinny szkodzić ekosystemom, zasobom oraz ich jakości, tworzenie wartości dodanej w procesie przetwórstwa powinno spełniać wymagania sanitarne, prowadzenie działalności handlowej powinno zapewnić konsumentom dostęp do produktów dobrej jakości” [*Fisheries...* 2005, s. 1]. Ważnym etapem działań legislacyjnych na rzecz odpowiedzialnego rybołówstwa była konferencja FAO, która w październiku 1995 roku odbyła się w Rzymie. Rezultatem jej było jednogłośnie przyjęcie 31 października 1995 roku przez ponad 170 członków FAO dokumentu o nazwie *Kodeks odpowiedzialnego rybołówstwa* [What 2001]. Jego celem było ustanowienie zasad i standardów dotyczących ochrony, zarządzania i rozwoju całego rybołówstwa. *Kodeks odpowiedzialnego rybołówstwa* przewiduje istnienie odpowiedzialności:

- w odniesieniu do środowiska,
- wobec przemysłu produkującego ryby i przetwory rybne,
- wobec konsumentów [*Responsible...* 1998].

Przedstawione, najważniejsze dokumenty dotyczące problemu odpowiedzialnego rybołówstwa w dużej mierze posiadają wspólne treści i jedną wadę. Większość z nich ma charakter obligatoryjny i ich przestrzeganie zapewniłoby eliminację przełowienia gwarantującą poprawę stanu światowych zasobów rybnych. Doskonalone są systemy informacji, wprowadza się morskie obszary chronione, MCS (monitoring, kontrolę i nadzór), ekoetykietowanie, zintegrowane zarządzanie strefą brzegową, rozwija się akwakulturę, usprawnia się przetwórstwo i handel w kierunku większej przejrzystości, wprowadza się indywidualne transferowalne kwoty połowowe (ITQ) i ekosystemowe podejście do zarządzania rybołówstwem. Wadą jest zaś brak woli politycznej wszystkich podmiotów uczestniczących w eksploatacji mórz i oceanów. Powoli poprawia się sytuacja na wybranych akwenach, zwłaszcza w krajach Unii Europejskiej. Stan jednak wciąż odbiega od pożądanego ideału. Dużo zależy także od czynników spoza sektora rybnego, mających m.in. wpływ na zanieczyszczenie mórz i oceanów oraz globalne ocieplenie.

Wszelkie działania, w trakcie których jest wykorzystywane środowisko naturalne, powinny odbywać się z łącznym uwzględnieniem:

- podejścia zapobiegliwego,
- podejścia ekosystemowego.

„Państwa powinny kierować się zapobiegliwością w podejściu do ochrony, zarządzania i eksploatacji żywych zasobów wodnych w celu ochrony tych zasobów

i środowiska wodnego. Brak odpowiedniej informacji naukowej nie powinien być argumentem dla odkładania lub zaniechania podjęcia środków ochrony i zarządzania” [Kodeks... 1995, s. 12].

Zarządzanie ekosystemowe oznacza raczej ekosystemowe podejście, tzn. kompleksowe spojrzenie na ekosystemy, oraz uwzględnienie wzajemnych interakcji pomiędzy wszystkimi komponentami ekosystemów. Prowadząc jakąkolwiek działalność w ekosystemach, człowiek powinien uwzględniać interakcje w nich zachodzące, a także inne działalności prowadzone w ekosystemach. Pojęcie zarządzania ekosystemowego zakłada możliwość kontroli i zarządzania całym ekosystemem. Ponieważ człowiek nie ma możliwości oddziaływania na takie zjawiska, jak prądy morskie, oraz na całą masę żywych organizmów, w przypadku ekosystemów należy stosować termin „zarządzanie na bazie ekosystemów” lub termin „ekosystemowe podejście do zarządzania”. Terminy te zakładają możliwość ingerencji człowieka i obejmują zarządzanie ludzką aktywnością w ekosystemach. Przyjęcie podejścia opartego na ekosystemie oznacza również, że podejmując decyzje w sprawie zarządzania, należy rozważyć wpływ innej działalności człowieka, takiej jak niszczenie siedlisk, wywoływanie zmian klimatycznych i zanieczyszczanie środowiska.

6. Zakończenie

Gospodarowanie zasobami naturalnymi powinno odbywać się w sposób odpowiedzialny na każdym szczeblu, od mikro do mega, szczególnie w kontekście globalizacji i dysponowania przez człowieka techniką mogącą doprowadzić do wyniszczenia życia na Ziemi.

Niektóre działania dotyczące odpowiedzialnego rybołówstwa podejmowane są w skali globalnej, inne lokalnej; mogą mieć charakter wymuszony, pod warunkiem że nie będą sprzyjać pogłębianiu biedy w państwach rozwijających się oraz w lokalnych społecznościach rybackich. Działania te powinny być podejmowane w sposób dobrowolny, a naciski będą miały miejsce w miarę wzrostu dobrobytu. Trzeba zdać sobie sprawę, że główna odpowiedzialność spoczywa w rękach polityków, którzy często zasłaniając się wymogami gospodarki rynkowej, unikają podejmowania niepopularnych decyzji. Wciąż niedoceniana jest rola nauki i wiedzy o funkcjonowaniu ekosystemów, rozwiązywaniu problemów gospodarczych i społecznych. Brakuje holistycznego podejścia przy rozwiązywaniu najważniejszych problemów współczesnego świata.

Literatura

- Apel K.O., 1985, *Etyka dyskursu jako etyka moralności – postmetafizyczna transformacja etyki Kanta*, t. V, *Principia*, PIW, Warszawa.
- Borys T., 2011, *Zrównoważony rozwój – jak rozpoznać ład zintegrowany*, „Problemy. Ekorozwoju/ Problems of Sustainable Development”, vol. 6, nr 2, s. 75-81.

- Brocki W., 2012, *Odpowiedzialne rybołówstwo jako element zrównoważonego rozwoju*, wydanie drugie uzupełnione, ZUT, Szczecin.
- Brocki W., 2011, *Odpowiedzialne rybołówstwo w świetle ekonomii zrównoważonego rozwoju*, [w:] *Ekonomia zrównoważonego rozwoju w świetle kanonów nauki*, red. B. Poskrobko, WSE, Białystok.
- Ciążela H., 2009, *Czy ekologia demokratyczna musi być antropocentryczna? Wokół poglądów Luca Ferry'ego*, "Problemy Ekorozwoju/Problems of Sustainable Development", vol. 1, nr 2, s. 107-114.
- Ciążela H., 2006, *Etyka odpowiedzialności Hansa Jonasa a „trwały i zrównoważony rozwój” (Imperatywy i dylematy)*, „Problemy Ekorozwoju/Problems of Sustainable Development”, vol. 4, nr 2, s. 89-94.
- Cooke J.G., 1984., *Glossary of technical terms*, [w:] *Exploitation of Marine Communities*, ed. R.M. May, Springer Verlag, New York.
- Dreeze J., Sen A.K., 1991, *The Political Economy of Hunger. Entitlement and Wellbeing (Studies in development economics)*, vol. 1, Oxford University Press.
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2008/56/WE z dnia 17 czerwca 2008 r. ustanawiająca ramy działań Wspólnoty w dziedzinie polityki środowiska morskiego.
- European Commission, 2001, *Promoting a European framework for corporate social responsibility – Green Paper*. Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities.
- Fisheries and food security*, 2005, <http://www.fao.org/focus/e/fisheries/intro.html>, dostęp 2.11.2013.
- Hardin G., 1968, *The Tragedy of the Commons*, "Science", 162, s. 1243-1248.
- Ingarden R., 1973, *Książeczka o człowieku*, Wydawnictwo Literackie, Kraków.
- Jonas H., 1996, *Zasada odpowiedzialności*, Platan, Kraków.
- Kodeks odpowiedzialnego rybołówstwa*, 1995, ONZ, Rzym.
- Kośmicki E., 2006, *Homo sustinens a główne problemy edukacji dla ekorozwoju*, [w:] *Edukacja dla ekorozwoju*, red. T. Borys, Ekonomia i Środowisko, Białystok.
- Kurlansky M., 2004, *Dorsz. Ryba, która zmieniła świat*, Wydawnictwo Książkowe „Twój Styl”, Warszawa.
- Lackey R.T., 1999, *Radically contested assertions in ecosystems management*, J. Sust. For. 91, s. 21-34.
- Łukaszuk L., 1997, *Międzynarodowe prawo morza*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Mace P.M., 1998, *The status of ICCAT species relative to the optimum yield and overfishing criteria recently, proposed in the United States, also with consideration of the precautionary approach*, ICCAT SCRS/97/074. Col. Vol. Sci. Pap. ICCAT 48 (3), s. 301-307.
- Mączyńska E., 2009, *Ekonomia a przełom cywilizacyjny*, „Studia Ekonomiczne/Economic Studies” nr 3-4 (LXII-LXIII).
- Ostrom E., 1990, *Governing the Commons*, Cambridge University Press.
- Responsible fish utilization*, 1988, FAO, Tech. Guidelin. Respons. Fish., 7, 42.
- Ricker W.E., 1975, *Computation and interpretation of biological statistics of fish population*, Bull. Fisher. Res. Board Canada.
- Schweitzer A., 1974, *Życie*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa.
- Stiglitz J.E., 2006, *Szalone lata dziewięćdziesiąte. Nowa historia najświetniejszej dekady w dziejach świata*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- The World Distribution of Household Wealth, 2007, www.wider.unu.edu, dostęp 2.01.2007.
- Underwriting overfishing*, 1999, www.panda.org/downloads/marine/Issuem.pdf, dostęp 13.12.2009.
- Werhane P.H., 1985, *Persons, rights and corporations*, Prentice-Hall (Englewood Cliffs), New York.
- What is Code of Conduct for Responsible Fisheries*, 2001, FAO, Rome.
- Żylicz T., 2007, *Las jako dobro publiczne*, http://old.lp.sachiel.stxnext.pl/Members/Artur/aktualnosci/konferencja_uj, dostęp 28.07.2011.

RESPONSIBLE EXPLOITATION OF NATURAL RESOURCES ON THE EXAMPLE OF FISHERIES

Summary: The development of technique caused the increasing influence on the natural environment, generating problems on the global scale. It became a cause of threats to the subsequent social-economic development. An issue of redefining the look at the world and its future appeared. A responsible action, becoming a need, resulting from care, is giving future generations such a possibility. The aim of the paper is to presents the issues of responsibility in the fishery.

Keywords: responsibility, fish resource exploitation, overfishing, precautionary approach, ecosystem approach.